

Beletrina



MORJE MODRO MOJE

© ŠTUDENTSKA ZALOŽBA 2011

© LITERATURVERLAG DROSCHL, GRAZ-WIEN, 2009

© OF THE TRANSLATION: S. FISHER FOUNDATION BY ORDER OF TRADUKI

Brez predhodnega pisnega dovoljenja Študentske založbe je prepovedano reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev, predelava ali druga uporaba tega avtorskega dela ali njegovih delov v kakršnemkoli obsegu ali postopku, vključno s fotokopiranjem, tiskanjem, javnim interaktivnim dostopom ali shranitvijo v elektronski obliki.

IZVIRNI NASLOVI DELA:

MEHR MEER, ERINNERUNGSPASSAGEN

Vse informacije o knjigah Študentske založbe dobite na spletnem naslovu:

WWW.STUDENTSKAZALOZBA.SI

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.112.2(494)-94

RAKUSA, Ilma

Morje modro moje : spominski utrinki / Ilma Rakusa ; prevedli Amalija Maček in Breda Rajar. - Ljubljana : Študentska založba, 2011. - (Knjižna zbirka Beletrina)

Izbor iz: Mehr Meer ; Erinnerungspassagen

ISBN 978-961-242-429-9

259253248

Ilma Rakusa
MORJE MODRO MOJE
Spominski utrinki

prevedli Amalija Maček in Breda Rajar

*Prevajalki se prisrčno zahvaljujeta avtorici Ilmi Rakusi za
uso požrtvovalno pomoč pri prevodu*

Antropološki zemljepis

Človek je na meji z morjem,
je dežela, tuja vsem,
v njem so reke in so gôre,
ljudstva hrumé v njem,
v njem živali so in rude,
mesta v njem goré,
a ko v neko točko zre,
utone za vselej.
Človek je na meji z morjem,
a ne ves in ne vselej –
um se zgane, voda zraste,
temna voda se udre.

Jelena Švarc*

$\frac{6}{7}$

La vie est unique, mais les paroles d'avant la mémoire
font ce qu'on en dit.

Jacques Roubaud, *Autobiografija*

* Prevod Drago Bajt.



I

Kdo je bil oče?

Ko je umrl, ni zapustil ničesar osebnega. Nobenih pisem, nobenih rokopisnih beležk, ničesar. Na njegovi pisalni mizi je ležal avtomobilski ključ s srebrnikom Marije Terezije, v predalih bančni izpiski, zavarovalne police, vse pa je bilo skrbno urejeno. Nobenih neplačanih računov. Vse je bilo transparentno, razumljivo in korektno. Majhne in velike številke. Abstraktno veselje. Rožnate, limonino rumene in mišje sive kartonaste mape, brez madežev in zavihkov, brez vonja. Poskrbel je, da smo bili preskrbljeni, še dolga leta.

Tako nesebičen je bil.

Povonjala sem njegova oblačila. Tiho so visela v omari. Kolone oblek ob kolonah številke. Rahlo oguljeni rokav puloverja mi je bil v tolažbo, pod njim pa so ležali usnjeni copati. Skoraj zasmilili so se mi. Bili so povsem nevedni. In tako vdani. Pred molččim tropom kravat sem se obrnila.

Hotel je. Želel je zapisati nekatere stvari iz svojega življenja, ker sem ga prosila, da to stori. Za zanamce, sem rekla, za nas, sem rekla. Tako dolgo je premišljeval o tem, da je bilo prepozno: padel je s stola in obležal. Ne da bi spravil na papir eno samo vrstico.

Zunaj je zelo decembrsko, z golih dreves kaplja razmočeni sneg. Vsaka veja je ostro zarisana, vrt vse svetlejši. Tudi preteklost se je razjasnila. Oskubljena do kosti mi ponuja spomine, butarico leskovih vej, z nekaj plamenečimi listi.

Kadar je oče poslušal glasbo, je nagnil glavo postrani kot ptič. Sedel je v modrem, jaz v bež naslanjaču. Nisva se pogovarjala, saj sva bila zatopljena v Brucknerjevo *Sedmo*

simfonijo. Včasih si je nekoliko podprl glavo, kakor da mu je postala pretežka. Le on sam je poznal tok svojih misli. Tok, ki je prihajal od daleč in je vodil kdo ve kam. Še najbolje se je ujel z glasbo, ne da bi izdal svoje izvire.

Oče je bil molčeč, po drugi strani pa tudi ni bil molčeč. Odkrit in skrivnosten obenem. Bil je velikodušen, nadpovprečno pogumen, prav nič nečimern, stanoviten kot drevo. Majhen mož nežnih udov, ki mu je humor šaljivo sijal iz oči. Vsakršen patos mu je bil tuj. Enako tuj kot pompoznost katoliške Cerkve. Osvobajali sta ga glasba in narava.

Včasih sem si z njim delila prostor. Takrat sva tako složno molčala, da se je najino dihanje spojilo. Med Brucknerjevo *Sedmo* ali na sprehodu po kostanjevem gozdu. Z nikomer drugim nisem prenesla molka, saj se je razglasil ali me spravljal v zadrego. Z očetom pa je bil molk prostrana, zgovorna tišina.

Hodila sva. Iz Bonda v Castasegno, po rimski cesti. Prod nama je škrtal pod podplati, iz krošenj je bilo slišati ptice. Neukročeno zelenje v vseh odtenkih. Med njim pa modrina skalnih skladov, obraščenih z mahom. Hodila sva zdržema, ne da bi spregovorila eno samo besedo. Na gozdni jasi sva se ustavila. Pokazale so se gore, nazobčano obzorje v ožarjeni svetlobi. Nato naju je spet objel gozd. Tam so rastle visoke jelke in le posamični kostanji, pot pa se je vzpenjala. Še vedno sva hodila zdržema, kakor skozi hladen predor. Dišalo je po smoli. Nenadoma sem ga ogovorila. Povej, oče, kako je bilo takrat. Kar tako, sredi gozda, brez priprav. Ni bil videti presenečen. Sredi vsakdanjika je bil čas skopo odmerjen in v navzočnosti tretjih oseb nisem hotela zastavljati vprašanj. Zdaj pa je bilo vse mirno, čeprav sva bila zadihana.

Si res že v šolskem glasilu pisal levičarske prispevke?

To sem štel za svojo dolžnost.

Je bilo to leta 1933 v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev možno, ne da bi dobil ukor?

Moj oče, ki me je podpiral, vendar kot gimnazijski profesor v Mariboru ni smel zastopati skrajnih stališč, me je opozoril na vsa morebitna tveganja. Vzel sem jih v zakup.

Ti ni grozilo, da bi te izključili iz šole?

Če bi bil še bolj dejaven, morda.

Torej si maturiral in odšel v Ljubljano?

V Ljubljani sem študiral kemijo in študij leta 1940 zaključil pri profesorju Samcu, ki je mojo diplomsko nalogo objavil pri založbi De Gruyter v Berlinu. Takoj sem prejel ponudbo, da se kot asistent zaposlim na Tehnični univerzi v Zagrebu, in sicer pri Vladimirju Prelogu, poznejšem Nobelovem nagrajencu. Če bi sprejel, bi se kmalu znašel v krempljih ustašev, medtem ko se je Prelog umaknil v Švico. Še dobro, da sem odšel v Budimpešto.

Kaj pa si počel v Budimpešti?

Pri podjetju Dreher/Hagenauer sem razvil postopek, s katerim lahko iz kvasa dobimo vitamine.

Zanimivo.

Podjetje je postalo vojaški obrat. Nato sem spoznal Emila Wolfa. Naročil mi je določene raziskave in mi tako pomagal shajati. V tistem času sem spoznal tudi Srba Jovanovića.

To ime si nekoč že omenil.

Jovanović je bil v dobrih odnosih z vplivnim Moldoványjem in je na Švicarskem predstavnštvu zastopal interese jugoslovanskih državljanov. Dobil sem švicarsko dovolilnico. K Jovanoviću sem napotil nekaj judovskih sonarodnjakov. Z ladjami jih je skrivaj prepeljal po Donavi v Jugoslavijo in jih tako rešil.

Ti pa nisi bil v nevarnosti?

Tega ne bi mogel reči. Ko sem že prijateljaval s tvojo mamo, so me prijeli Horthyjevi privrženci in me za en teden internirali v taborišče Čakovec. Mislili so, da imam orožje in stike s protitovskimi partizanskimi skupinami iz Murske Sobote. Jovanović oziroma Moldoványi sta dosegla, da so me izpustili.

Kdaj pa si odšel k mami v Rimaszombat?

Devetnajstotriinštiridesetega. S seboj sem imel švicarsko dovolilnico. Nemci so jo spoštovali. Ko sem se nekoč peljal nazaj v Budimpešto, so mi povedali, da so me iskali pripadniki madžarske nacionalistične stranke. Svoj dokončani doktorat sem pred tem zaupal nekemu Farkasu, da ga shrani. Pozneje ga je objavil pod svojim imenom. Hišo, v kateri so se nahajale moje stvari, so kmalu zatem bombardirali. Iz ruševin sem potegnil nekaj knjig in fotografij. To je vse.

Glavno, da si ostal živ.

Živ, čeprav brez doktorata.

Kaj pa Rimaszombat?

Bojna črta je potekala po sredi mesta. Nemci so uničili vodovodno napeljavo. Sredi obstreljevanja sem odšel po vodo. Ko so prišli Rusi, so najprej zahtevali ure – »Davaj časi!« – in alkohol. Popili so celo špirit iz lekarnarskih steklenih posod, v katerih so bili shranjeni zarodki.

Kaj pa potem?

Potem je bilo vojne konec. Ti si se rodila. Čez eno leto smo se preselili v Budimpešto.

Ti ni bilo žal?

Ne. Spoznal sem Misija. Misi je bil izjemno inteligenten, vendar naporen. Kot častnik britanske tajne službe se je v Egiptu boril proti Rommlu in bil hudo ranjen v ramo, ki ga je venomer bolela. Prepričal me je, naj podprem Tita.

Pozneje sva v Trstu ustanovila podjetje Interexport. Leta 1951 sva sedež preselila v Zürich.

Misija se spominjam. Hud melanholik. Ali si ni v Londonu vzel življenja?

Drži. Njegova žena ga je preživela za dvajset let. Duševno je bila bolj robustna.

Zakaj pa prav Zürich?

Jaz sem hotel v Švico. Vendar Švica ni hotela nas. Sedeli smo na pripravljenih kovčkih, da odidemo v London, ko nam je v zadnjem hipu vendarle uspelo.

Si imel pa srečo.

Tega ne zanikam.

Kaj pa Tito?

Nekaj časa sem delal na jugoslovanskem konzularnem predstavništvu. Nato pa sem začel dvomiti o Titovi politiki. Nisem mogel ne hotel podpirati tega režima. Odrekel sem se mu. Za kazen sem dobil izkaznico, da sem človek brez domovine.

Ne sklepaš kompromisov, vem, da ne.

Kompromisi bi me ubili.

Medtem ko je izrekel ta stavek, so se mu oči drzno zalesketale, njegov glas pa je mladostno zazvenel.

Ničkolikokrat si ubežal smrti, sem rekla.

Težki časi so bili, je dejal zamišljeno ponosen.

Ozrla sem se proti njemu. Pravzaprav sem se spoštljivo ozrla navzgor proti njemu. Povsem upravičeno.

Vedno znova: kako bi potekalo naše življenje, če ... Če na križišču zaviješ levo, te ujame čarovnica; če zaviješ na desno, prispeš do morja, kjer te čaka barka.

Ne pritožujem se. Oče, ki se nikoli in nikdar ni pritoževal, mi je to brez besed izbil iz glave. Le zastavljam vprašanja, in to hitreje, kakor lahko nanje odgovarjam. Pol

življenja za železno zaveso – le kako bi me to spremenilo? Kapuco na glavo in gremo. V londonski vrstni hišici brez samovarja, s pisalnim strojem znamke Remington, tudi to bi bila ena izmed možnosti. Že ni moglo biti tako.

Kako pa je dejansko moralo biti?

Pot naju je vodila iz gozda, spremenila se je v stezo, ki se je v širokih zavojih vila v dolino. Strma travna pobočja z majhnimi stajami, pred katerimi so se pasle koze. Globoko spodaj so se lesketale sljudaste strehe Castasegne. Nekaj je pozvanjalo, v daljavi je žuborel potok, vzdolž katerega je tekla meja.

Sedaj sva hodila drug za drugim. Oče si je nadel čepico, včasih je z roko pokazal na kakšno žival ali rastlino, včasih pa se je začudeno ustavil. Vse svoje življenje se je znal čuditi. Čuditi tudi temu, da je pri osemdesetih hodil po gorskih pobočjih.

Štirje od njegovih študijskih kolegov so umrli v Mauthausnu. Dva sta sedela na Golem otoku. Za nekatere ni vedel, kam jih je zanesla pot. Misi je svoje življenje končal sam. Kdor pa je preživel, bodisi v Budimpešti ali Ljubljani, je komajda nosil breme spomina.

Tudi očeta je težilo. V redno ponavljajočih se sanjah so ga mučili strahovi. Mama je pripovedovala: Sredi noči plane kvišku in obsedi ves zadihan in prepoten. Pomirja ga, če ga primem za roko.

Krave so se pasle na položnem travniku nad Mairo, ki je spenjena tekla dalje proti Italiji. Vračala sva se molče, otovorjena z mislimi.

Čez tri leta in pol je umrl. Njegova bolezen, ki je bila statistično redka in se je pojavljala skorajda le na Japonskem, se je imenovala Rosai-Dorfman-disease.

Vznikajo podobe in prizori: kako je vsak dan za dve uri izginil za časopis, nedostopen, zaprt vase, vendar na svoj način odprt za svet. Kako je tožil, da ga boli srce, v svoji otroški predstavi pa sem srce umestila nekam poleg spolovil. Kako je nosil otroka: iz hiše v avto, iz avta v hišo, ves ta ciganski cirkus. Kako me je prek sobe neizprosno popravljal, kadar sem igrala klavir: Narobe, in kako so mi ti medklici segli vse do kostnega mozga v prstih. Kako je strokovno dekantiral svojega bordojca. In pri telefoniranju takoj prešel na bistvo, nobenega čvekanja. Ti me imaš od vseh najlepše rada, je nekoč dejal. Najlepše, ne najbolj. To sem obdržala zase.

Naj rečem, da je bil pragmatičen? Verjel je, da obstajajo rešitve, zato jih je iskal. Spoštljivo se je v velikem loku ognil meglenim čustvenim območjem, ki so se odmikala racionalnemu pristopu. Pogovarjala sva se o tem in onem, pogosto o politiki, toda le redko o čustvih. Glede tega je bil sramežljiv, nekoliko nemočen in nebogljjen. Izmaknil se je. Kar pa še ne pomeni, da ni občutil, kaj se s teboj dogaja. Morda se je bal lastne občutljivosti, in svoje ranljivosti.

Ni bil človek, ki bi okleval ali bil neodločen. Ko je v vasi zagledal avto s slovenskimi registrskimi tablicami in je ta po petih dneh in osupljivem neurju še kar stal na svojem mestu, je vedel, da se je gornikom nekaj pripetilo. Obvestil je reševalno službo. Helikopterji so toliko časa preletavali Piz Badile, dokler niso v zloglasni severni steni opazili rdečega znaka življenja: nekdo je mahal z zastavico ali ruto. Reševalna akcija je bila zapletena, toda uspešna: slovenski par gornikov, ki ju je presenetil sneg in mraz, tako da sta morala tri dni bivakirati v steni, je utrpel ozeblino, vendar preživel. V časopisih se je tudi oče pojavljal kot junak, vendar se mu to ni zdelo pomembno. Z mladima Slovencema pa so bili odslej prijatelji in to je bilo vse, kar je

nekaj štelo. In to, da sta se pozneje še vrnila, da bi osvojila sam vrh te težavne, čudovite gore.

Sneg zapade, se stopi, ponovno zapade, na vse brez razlike. Pobeli leseno ograjo, travnik. Svet pa je tako tihoten, kakor da bi bil nanj nameščen dušilec zvokov.

Kako je bilo takrat. Nepričakovano je zazvonil telefon. Oče je rekel le: Nekdo nas je po krivem naznanil. Ta Kurzmeyer, ta stari nacist pod nami, je policiji javil, da smo sumljivi. Da nas obiskujejo nekakšni Jugoslovani. Komunistična zarota itn. Še nikoli nisem videla očeta bolj razjarjenega. V potu svojega obraza najdeš kotiček v demokratični Švici, uspe ti, da stanuješ na Zürichbergu, potem pa tole. V bloku, leta 1960. Od samega ogorčenja je čez noč kupil majhno enodružinsko hišo, čeprav je njen nakup zdaleč presegal naše finančne zmožnosti. Zato, da bi imeli mir pred ovaduškimi sosedi. Da bi lahko živeli dostojno življenje.

Sicer pa nismo imeli česa skrivati: Vzhod je bil naša prtljaga. Vključno s poreklom, otroštvom, vonji in debelimi slivami. Z rjavim premogom, strahovi, parnimi lokomotivami in zaporednimi pobegi. Prihajali smo od TAM in nikdar nismo pretrgali vezi. Ne z vinogradi med Podgorci in Jeruzalemom ne s prijatelji ob Dravi in Muri, pa tudi ne z griči okrog Rimaszombata, ki se je zdaj uradno imenoval Rimavská Sobotka. Režimi so bili eno, topografije pa nekaj drugega. Jeziki, jedi, geste. Čustvene abecede. Oče je vse življenje računal v slovenščini. Verjetno so tudi njegovi samogovori potekali v slovenščini.

Premalo vem o njem.

V mladih letih je igral čelo.

Rad je jedel kuhano govedino, palačinke s skuto, regratovo solato s krompirjem in bučnim oljem, svežo jadransko orado. Vino ni smelo manjkati. Po jedi pa zobotrebec.

Načela? Ja. Dogme? Nobenih. Raje je imel Seneco kot Biblijo. Najraje pa je imel glasbo, to najbolj lebdečo izmed vseh umetnosti.

V ribi rojen. Nežen, neulovljiv.